

СЕРГІЙ ШАМРАЙ

ПУТНІ БОЯРИ В МАЄТКАХ КИЇВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ ХVІІІ СТ.

Революція 1648-го року значною мірою знесла та змінила форми тогочасного політично-соціального устрою України. Зникають старі соціальні верстви та категорії, з'являються нові соціальні групи; соціальне життя країни наново перебудовується. Але, коли минають певні перехідні часи військових розрухів та ламання всього старого, виявляється, що багато старого знов відроджується, знов з'являється, лише під новими здебільшого назвами, може в трохи відмінних формах. Відроджуються і відживають цілком іноді навіть недобитки старих соціальних груп, як от хоч-би шляхетської,—почасти навіть з її ж землеволодінням, і ці недобитки знаходять собі місце в нових верствах, нових угрупованнях.

Та найбільш зберігають в собі старого монастирі, що одинокі вийшли з революції 1648-го року майже цілком не пошкоджені, незмінні, зберігаючи й консервуючи в своїх володіннях і надалі певні старовинні традиції, звичаї та навіть почасти соціальні відношення, і з'єднуючи в такий спосіб старі, литовсько-польські, часи з новими,—часами Гетьманщини.

До таких законсервованих, або, гадаємо, вірніше відновлених після військових руйнацій 1650—60-х років соціальних груп, належить боярство¹⁾, яке ми зустрічаємо в де-яких маєтках Київсько-Печерської Лаври (а рівно ж де-яких інш. монастирів, напр., Видубецького) в часи Гетьманщини, власне боярство службне, яким були так багаті монастирські й державні маєтки Київщини в часи перед Хмельниччиною. Правда, як ми побачимо далі, ця група не вповні відповідає старому боярству Литовсько-Польської доби.

Цю групу бояр ми бачимо, як згадано, у де-яких маєтках Київсько-Печерської Лаври; так ми зустрічаємо їх в Печерському городку (1718 р.²⁾), у Димерці (1775 р.)³⁾, у Вишеньках (у 1773 р.—10 господарів⁴⁾), в невеликій кількості у Голосіїві з Китаївом⁵⁾ (1764 р.), а також у Макарові (лише з 1773 р.—двох госп.⁶⁾). Але трохи чи не найбільша кількість їх була у м. Василькові, який лежав на грانیці, і в якому існував з кінця ХVІ аж до кінця ХVІІІ ст. монастирський замок; обов'язки цих бояр, що жили в прикордонному місті, при замкові, були якраз найбільш показні, і найбільш заховали характер обов'язків бояр путніх ХVІ століття. Тому переважно ми й будемо в цьому нашому нарисі розглядати справи, що торкаються бояр Васильківських, не уникаючи, проте, інших (далеко менш численних).

¹⁾ «Книга крепостная большая»... Лаврських універсалів і грамот, з кол. Музею Дух. Акад., № 217, арк. 216; тепер у Рукоп. Відділі ВБУ.

²⁾ Ibidem, арк. 215—217.

³⁾ Лавр. арх., «фонд маловажных дел», спр. № 298, за 1775 рік.

⁴⁾ Лавр. арх., фонд вотчин., спр. № 3495, за 1773 р.

⁵⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 272, за 1764 р.

⁶⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 3364, за 1772—3 р.

Кількість бояр у Василькові виноситься здебільшого 12—13 господарів. А саме, за різними описами цього міста рахується бояр: 1755-го р.—12 госп.¹⁾, 1757-го року—13 госп.²⁾, 1758 р.—13³⁾, 1762-го—11⁴⁾; правда в пізніші часи, на прохання підданської людності міста, кількість бояр було зменшено, так, у кінці 1762 р. їх мало бути лише 7, а 1763-го року лише 5 госп.⁵⁾. Проте в пізніші часи кількість їх знов зростає: 1775 р. їх є вже 10⁶⁾, а 1778—12 госп.⁷⁾.

Щож уявляли з себе ці бояри? Щоб з'ясувати це питання, нам доведеться розглянути їх обов'язки, себ-то в чому полягала їх «служба боярська», висловлюючися тогочасним терміном.

«Боярами путними у XVI ст., за опрeдeлeнням акад. М. С. Грушевського⁸⁾, «звалися ті бояри, що сидючи на ґрунтах боярських, сповняли замість воєнної служби різні поручення («пути») замкової адміністрації; особливо часто уживано їх до кур'єрської служби,—возити листи». Такі функції бояр були найрозповсюдженішими й у XVIII ст. (чим пояснюється почасти відновлення цього інституту якраз у монастирських володіннях, які через свою великість потребували певної групи людності для тримання зв'язку з центром). Бояри найчастіше їздять з листами архімандрита й собора Лаврського, як до монастирських управителів, так і до світських адміністраторів, як у Гетьманщині так і за кордон. Цєю головною кур'єрською потребою мотивується й само заведення бояр в де-яких маєтках. Так, напр., 1773-го року Лавра дозволяє управителю Макарівському призначити двох бояр з підданих, звільнивши їх від підданських повинностей, щоб розвозити листи Лаврські⁹⁾.

Яскраво ці функції накреслено в Лаврському універсалі боярам Печерським¹⁰⁾. Ось як там визначено боярську службу. Отаман боярський повинен щодня з'являтися до Лаври і дізнаватися, чи не треба кудись післати післанця. В разі такої потреби, він має негайно післати когось з бояр, у бояр-же мають бути завжди наготові «кони добрые и незамордованные». Службу свою вони мають відправляти з постійною вірністю й у дорозі тверезістю. В разі коли боярин їде сам, то на харч для нього і його коня Лавра дає копійку за кожду милю. Коли-ж він їде з кимсь з братії (з «законником»), то грошей не дістає, а харчує себе й коня при цьому післанцеві з братії¹¹⁾.

Поза цими кур'єрськими обов'язками, печерські бояри звільняються від усяких повинностей, окрім одної: вони повинні косити сіно на монастирських луках, що лежать очевидно, на близькому віддаленні від нього¹²⁾. Ця повинність їде ще з попередніх часів («поневаж прежде и то повинность боярская была...»), мабуть ще з XVII ст.

Іноді, коли самих печерських бояр не ставало для цієї праці, викликалося кількох бояр із інших маєтностей Лаврських, де бояр було не дуже мало. Так, напр., 1775 р. викликалося на допомогу кількох бояр з Василькова, Вишеньок і Димерки¹³⁾.

¹⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2015, від 1755—60 р.

²⁾ Лавр. арх., фонд вотчин., спр. нeнумерована за 1757 р.

³⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2207, за 1758 р.

⁴⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2432 від 1762 р.

⁵⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2555, за 1763 р.

⁶⁾ Лавр арх., ф. вотч., спр. № 3607, за 1775 р.

⁷⁾ Лавр. арх., ф. в., спр. № 3903, за 1778 р.

⁸⁾ Істор. Укр. Руси, т. V, с. 45.

⁹⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 3364.

¹⁰⁾ «Книга крепостная большая», арк. 216—17.

¹¹⁾ Правда, треба сказати, що така оплата подорожніх витрат у наших матеріалах трапляється тільки що до Печерських бояр.

¹²⁾ «Книга крепостная большая», арк. 217.

¹³⁾ Лавр. арх., ф. «мало важн. дел», спр. № 298, за 1775 р.

Правда, по де-яких інших місцевостях обов'язки бояр набули, очевидно у XVIII ст., цілком специфічних рис, як, напр., у Голосіїві з Китаєвом, де всі обов'язки бояр полягали у «береженні пуш»¹⁾. Але в пограничних містах, як у Василькові, головною функцією бояр, як ми вже згадали, є кур'єрська. Правда, на початку XVIII ст., як, правдоподібно, й наприкінці XVII, бояри Васильківські несуть і розвідну службу (як часто і в XVI ст.²⁾). Так, напр., 1736-го року управитель Васильківський посилав розвідати про татар та їх заміри «васильковських боjar за границу на проверки, а именно Юська Чепурду с товаришем Данилом в повести Лисянській и Богуславській, а Івана Каланчика с Мироном в Уманській повѣт»³⁾. Але в пізніші часи мирні обставини не дозволяють провадити далі розвідну службу і головною функцією бояр Васильківських стають різні доручення замкової адміністрації, та як вже згадувано, підтримання зв'язку з Лаврською обителю. Розглянемо ці функції детальніше. Ось як, напр., визначили свої обов'язки за останні 30 років ці бояри в своїй заяві від 1757 р., в якій вони скаржилися на те, що на них накладають де-які підданські повинності⁴⁾: 1) Обслідування й обмір ґрунтів у різних Лаврських маєтностях, розмежування також з маєтностями сусідніми монастирськими, напр., Михайлівського монастиря. 2) Поїздки за кордон підчас польських походів. 3) Перевізка втікачів монастирських підданих з Польщі до Василькова. 4) Поїздки за кордон—у Слуцьк, у Литву, та Луцьк на Волинь. 5) Обміри кордону з Польщею, що робили інженер Дебоскет і полковник київський Дараган. 6) Поїздки у Волощину. 7) Догляд за с.-г. працею підданих. 8) Підчас приїздів мітрополіта влаштування зустрічі та проведів його, а також прислужування йому. 9) Вартування при замку Васильківському, і т. и.

Ще більше детально можемо ми з'ясувати ці обов'язки з поодиноких справ.

Так посилають бояр, напр., за кордон, як з листами, так і для закупки вина, переважно у Волощину⁵⁾; це вино перевозять бояри звичайно до Лаври⁶⁾. Допомагають бояри Васильківському городничому виконувати адміністративно-поліційні функції. Вони конфіскують з його наказу певний крам у обивателів⁷⁾, заарештовують гайдамак і розбишак⁸⁾, переселяють силою в разі потреби людиність (напр., 1737 року за вали, з наказу Київського коменданта)⁹⁾ і т. и. Рівночасно бояри допомагають городничому і в догляді за господарством монастирським, як, напр., за громадськими роботами (направлення гребель у Василькові¹⁰⁾, і в Києві¹¹⁾ і т. и.). В разі суперечок з сусідніми селами, бояри виступали разом з війтом і городничим на оборону Васильківської людности¹²⁾. Іноді доходило до справжніх бійок (як, напр., 1746 р. з підданими Софійського монастиря); бояри в таких випадках ведуть перед і конфіскують по можливості коней і волів з возами у супротивників¹³⁾. Конфіскують вони також і худобу іншої людности Васильківської, розночинців, коли ця толочить монастирський хліб¹⁴⁾.

¹⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 272.

²⁾ Напр., земляне біля Львівського замку, див. Іст. Укр. Руси. т. V, с. 98.

³⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 1228, від 1713—36 р.р.

⁴⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. нумерована від 1757 р.

⁵⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2205, за 1758 р.

⁶⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 1624, за 1742—1760 р.

⁷⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 1893, за 1729 р.

⁸⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2206, за 1758—1760 р.

⁹⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 1463, за 1737 р.

¹⁰⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2196, за 1758 р.

¹¹⁾ Лавр. арх., ф. «маловажних дел», спр. № 117, за 1775 р.

¹²⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 1737, за 1746 р.

¹³⁾ Ibidem.

¹⁴⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2493, за 1762 р.

Нарешті, закуповують бояри й потрібні запаси для господарства монастирського дворця, як от, напр., збіжжя для гуральництва¹⁾. В рідких випадках також беруть бояр і в саму Лавру для самої, правда, господарчої праці, як, напр., було 1775 р., як ми вже згадували, коли було наказано посилати в Лавру по черзі: 2-х бояр від Василькова, а від Вишеньок і Димерки по 1²⁾.

Як бачимо, поруч з своєю основною функцією, кур'єрською, бояри у Василькові виконують і адміністративно-поліційні та господарчі. Але ці функції не є, так мовити, найпростіші: для цього існували десятники. Обов'язки ж бояр часто досить складні й відповідальні поїзди з дорученням за кордон, закупки там вина і т. и.

Бояри мають щось подібне до свого власного самоврядування. На чолі їх стоїть «атаман боjarський», що, очевидно, регулює їх повинності. Так, у 1750-х роках, ми бачимо отаманом Андрія Дерев'янку³⁾ (або Деревинського), у 1760—62 р. Федора Крившу⁴⁾, далі у 1760 р. знов Андрія Дерев'янку⁵⁾, а після його смерті в 1770-х рр. Левка Крившу, сина Федора⁶⁾. Отаман боjarський стоїть вище за війта; так, на списку чиншів з підданих Васильківських за 1757 р. на першому місці підписується отаман Андрій Дерев'янка, на другому вже війт⁷⁾. Таке значення отамана боjarського визнають і сторонні особи; так, коли 1762 р. вийшли суперечки Васильківського городничого ієром. Ананія з доктором форпосту Анастасієм Ніком, то останній, вимагаючи від Лаври покарати Васильківське управління, називав між ним і боярина (отамана боjarського) Крившу, рівно, як і війта⁸⁾.

Проте й на самого війта виділяла когось, іноді, громада боjarська, як, напр., 1757 року (Івана Калачника боярина⁹⁾). Іноді-ж виділяла вона в разі потреби й інших урядників, напр., того-ж року, доглядачем у Болдаївський монастирський дворець боярина Терешка Безручка¹⁰⁾, або в 1778 р. на ключника дворця Васильківського колишнього боярина Грицька Дилідівку¹¹⁾.

Бояри мали певні земельні наділи, переважно далеко більші, ніж у підданих (коли, напр., піддані мали 1—2 пайки, то бояри 3—4¹²⁾). Крім того, мали вони подекуди й інші різні вигоди та користі. Так, Печерські бояри мають, напр., у користуванні великий луг за Вітою з криницями, риболовними озерами та іншими всяким користями¹³⁾. Цей луг здавна перебував в користуванні бояр і дістав через те навіть назву «Боярщина».

Таке забезпечення бояр викликало певне незадоволення інших підданих, селян, які подавали численні скарги до Лаври. Іноді такі скарги мали певні наслідки і Лавра наказувала відбирати від бояр зайву землю. Власне, і сама Лаврська адміністрація трималася тої думки, що бояри не мають бути багатоземельні, напр., Макаровський управитель, прохаючи 1773-го року призначити двох бояр з «селян убогих»; правда, Лавра наказує призначити з середняків¹⁴⁾. Але, можна думати, в руках бояр були різні можливості збільшити

¹⁾ Ibidem.

²⁾ Лавр. арх., ф. «маловажних дел», спр. № 298, за 1775 р.

³⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. нумерована, за 1757 р.

⁴⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. №№ 2493, 2432.

⁵⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2555, за 1763 р.

⁶⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № № 3607, 3903.

⁷⁾ Лавр. арх., ф. спр., № 2015, за 1755—60 р.

⁸⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. без номера, за 1757 р.

⁹⁾ Ibidem. Він же виконує й боярську службу.

¹⁰⁾ Лавр. арх., ф. вотч., сп. № 2493, за 1762 р.

¹¹⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 3903, за 1778 р.

¹²⁾ Подібно до того як 200 років тому за уставою на волоки бояри мали по дві волоки, в той час як селяни по одній. Див. М. С. Грушевський, Іст. Укр. Руси, т. V, с. 142—142, та 207.

¹³⁾ «Книга крепостная большая» арк. 215.

¹⁴⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 3364, за 1772 р.

свої наліди. Так, напр., коли у Василькові 1762-го року призначають бояр з селян середняків¹⁾, то 1778 року ми вже бачимо знову, що бояри мають найвищі у Василькові земельні наділи (напр., 36, або 27 днів рілля на госп. і т. ин.²⁾).

Подивимося на забезпечення Васильківських бояр трохи детальніше, рівняючи рівночасно з забезпеченням підданих. Так, на 1 госп. пересічно припадало³⁾:

Р і л л я:			Сіножати:		
В роках	Боярина	Підданого	В роках	Боярина	Підданого
1755	10,3 дня	4,3 дн.	1757	17,7 коп.	—
1757	10,7 дн.	—	1775	17,5 коп.	7,3 коп.
1775	27 дн.	9,35 дн.	1778	16,7 коп.	6,7 коп.
1778	23,3 дн.	9,46 дн.			

Як бачимо, бояри мали принаймні у 2¹/₂ рази більше землі за підданих, а до того, вони мали ще й ліс,—якого піддані майже не мають; напр., 1757 р.—46 днів лісу (на 1 госп., пересічно 3,8 дн.).

Вищезгадана думка, що бояри мають бути не з заможніших господарів, мотивувалася тим, що вони власне не несуть за землю підданських повинностей. А саме, бояри лише «несуть службу боярскую»⁴⁾, а жадних повинностей не знають; можливо, що вони платять лише консистенцію, та й то власне одну третину її⁵⁾.

Правда, 1755—57-го років управитель Васильківський намагається стягати з них, а також і з війта, якого определено з бояр, чинші і де-які повинности⁶⁾, але це викликає величезний опір бояр⁷⁾. Вони доти скаржаться Лаврі, аж поки та не ухвалює спочатку зібрати з них чинш у половинному розмірі⁸⁾, а потім і цілковито касує його, правда, з певного, меншого, наділу землі—у 4 пайки рілля, й сіножати й лісу (які саме пайки—невідомо; можливо, як для підданих, 3 дні, себ-то всього з 12 днів на господаря); хто ж має більший за цей наділ, той має з цієї зайвої частини чинш платити⁹⁾. Правда, мусимо зазначити, що між всіма повинностями була одна, від якої звичайно не звільнялося й бояр: це була підводна повинність, особливо для провадження фортифікаційних робіт, як було, напр., у Василькові в 1730-х роках¹⁰⁾; зрідка також, в разі кончої потреби, притягалася бояр і до направлення гребель. Можливо, це залежало від старої традиції польсько-литовських часів, коли бояри, або слуги, панцерні, путні, ординські, у Полісся та, можна думати, степовому пограниччю, мусили окрім своєї служби, іноді ще давати підводи та стації й гатити греблі¹¹⁾.

Привілейоване становище бояр викликало незадоволення підданих, яким

¹⁾ Лавр. арх., ф. вотч., сп. № 2432, за 1762 р.

²⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 3903, за 1777-8 р.

³⁾ Таблиці складено на підставі справ Лавр. арх., ф. вотч., № № 2015, 3607, 3903 і нумерованої за 1757 р.

⁴⁾ Лавр. арх., ф. вотч., сп. № 2015, за 1755 р.

⁵⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2432, за 1761 р.

⁶⁾ Лавр. арх., ф. вотч., сп. нумерована за 1757 р.

⁷⁾ Подібно до того як бувало часто у XVI ст. Пор. М. С. Грушевський, Іст. Укр. Руси, т. V, с. 141.

⁸⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2015, за 1755 р.

⁹⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. нумерована, за 1757 р.

¹⁰⁾ Лавр. арх., ф. вотч., сп. № 1463.

¹¹⁾ Див. у М. С. Грушевського, Іст. Укр. Руси, т. V, с. 140—141.

до того доводилося розкладати повинности й податки, які мусили йти на земельні наділи боярські, на себе. Так, 1762-го року піддані Васильківські скаржаться в Лавру на незносні тягарі, що вони терплять через бояр. Вони зазначають, що раніше бояр було небагато, і вони всі були малоземельні, часто одиначки (не семейні), без робочої худоби. Тепер же бояр є дуже багато (11), а до того всі вони багатосемейні, мають багато землі й худоби, панщини-ж за землю не роблять і консистенти платять лише одну третину. До того бояри страшенно угнітають підданих. Тому піддані прохають перевести бояр з їх служби на тяглу підданську, а на їх місце определити нових, з селян бідних, і без худоби, в противному разі вони загрожують кинути місто й розійтися¹⁾.

Треба сказати, що в своїх скаргах піддані мали рацію. Напр., ще 1755-го року 11 господарів-бояр (окрім війта, про якого даних немає), нараховували в собі 21 родину (майже дві родини на господарство, в той час, як підданих на 1 госп. пересічно припадає 1,1 родини), що мешкали у 16 хатах (на 1 госп. пересічно—1,45 хати, в той час як у підданих—1,06 хати²⁾). Так само мали худоби того ж 1755 вищезгадані 11 господарів бояр: коней 12, волів 48, себ-то на 1 госп. пересічно припадало 1,1 коня й 4,4 вола (разом 5,5), в той час, як на 1 госп. підданого припадало 0,2 коня і 1,1 вола (разом 1,3)³⁾. Ці високі цифри забезпечення бояр, мусили, правдоподібно, к початку 1760-х років ще зрости; таким робом ми бачимо, що підданні мали повну рацію нарікати на заможність боярства.

Загроза розійтися вплинула на Лавру і вона мусила виконати бажання підданих; вона наказала перевести війта й усіх бояр у тяглі селяни, а на їх місце призначити нових з середнезабезпечених селян (—це було здійснено не вповні), та й то лише 6 господарів, а 7-го отамана. Зайві поля боярські було наказано повернути селянам⁴⁾.

Цей наказ Лаври свідчить, що бояри були змінні. Так воно й було. Вже в універсалі 1718-го року Печерським боярам зазначалося, що їм надається вищезгаданого луга «Боярщину», до «окончення своей боярской службы»⁵⁾. У Василькові ж бояр міняється всеж не дуже рідко. Напр., протягом 1755—1778-го років за 6 описами ми бачимо при найбільшій кількості в описі 13 бояр, 26 ріжних прізвищ. Але цікаво відзначити, що трапляються де-які бояри, що несуть цю службу протягом якихось 30—40 років, часто без перерви; після них також переходить їх служба до їх синів. Де-яку перерву хіба роблять початки 1760-х років, коли на скаргу підданих бояр з отаманом і війтом частково змінюють⁶⁾, і кількість їх зменшують. Але надалі кількість їх знов зростає, при чому значною мірою відновлюються колишні бояри. Наведемо приклади. Іван Калачник боярин, який до того виконує в 1740—50-х роках обов'язки війта, є боярином з початку 1730-х років аж до 1762-го, коли його, на прохання підданих, скидають. Але на початку 1770-х років ми зустрічаємо його знову поміж бояр; десь між 1775 і 1778 роком він вмирає, і 1778-го року боярином ми бачимо його сина Корнія. Андрій Дерев'янка, або, як його частіше звуть, Андрій Отаман, отаман боярський в 1740—50-х роках; десь наприкінці 1750-х років (мабуть 1759 р.) його переводять з отаманів у прості бояри, а на його місце призначають боярина Ф. Крившу. Але коли Крившу змінюють на вимогу підданих Василь-

¹⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2432, за 1762 р.

²⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2015, за 1750—60 р.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2432 за 1761—2 р.

⁵⁾ «Книга крепостная большая»... арк. 216.

⁶⁾ Війта надалі вже з бояр не призначають, а лише з підданих. Напр., 1763 року селянина Василя Карпенка (див. Лавр. арх., ф. вотч., спр. № 2562, за 1763 р.).

ківських, відновлюють отаманом знов Андрія Дерев'янку. Десь у 1760-х роках він умирає, але нащадки його мабуть залишаються боярами: принаймні з 1770-х років ми бачимо бояр Отаманенків, в яких можна бачити нащадків Андрія Отамана, як його звичайно звать. Федора Крившу зкидають з боярства й отаманства, як згадано, 1762-го року, але вже у 1770-х роках отаманом ми бачимо його сина, Левка Крившу. Якова Дармостука ми бачимо боярином у 1750—1770 роках; в середині 1770-х років він умирає і боярином стає його син Петро Дармостук. Так само по Андрію Шишці (1750 р.) ми бачимо боярином його сина Романа (1760—1770-і роки), після Андрія Забіжки його сина Григорія, і т. и.

Таким робом, ми бачимо, що хоч бояр змінюється, але добра половина їх не тільки весь час (років 20—40 за нашими матеріалами) лишаються боярами, але й передають свою службу синам. Отже, принцип змінності бояр далеко не завжди додержувався, і саме життя всупереч певним принципам робило з боярства щось подібне до певної верстви.

Закінчивши огляд становища бояр у Лаврських маєтках, з окрема у Василькові у XVIII ст., ми можемо відзначити де-які питомі їм риси. Власне всі обов'язки бояр XVIII ст. можна поділити на дві групи: перша—обов'язки кур'єрської й розвідної служби, друга—поліційно-адміністративно-господарські функції. Перша група обов'язків є якраз старими обов'язками бояр путніх XVI—XVII ст. Ці обов'язки вимагають тепер, щоб господар боярин був небагатий, не мав великого господарства, яке-б примушувало-б його віддавати багато часу, неохоче відриватися від нього, й робила його менш мобільним. Цим і пояснюється той факт, що Лавра намагається призначати нових бояр з селян незаможних і середняків. Друга група обов'язків була вже наслідком сучасних обставин, пристосуванням бояр до тогочасних соціально-економічних потреб монастирських вотчин. І ці обов'язки, всупереч тенденції призначення бояр з бідніших селян, вимагали, щоб він був багатий, хазяйновитий, щоб міг в разі потреби відповідати своїм майном за кожний недогляд та шкоду. Цим самим саме життя фактично приводило до того, що коли й призначалося боярина з селян незаможних, то монастирська влада дивилася крізь пальці на сильне збагачення його у часи боярської служби. А ця якраз друга група обов'язків давала повну можливість для збагачення боярства, як рівно-ж давала й можливість для утисків і пригноблення боярством селян підданих монастирських.

Відношення уряду Гетьманщини до бояр прослідкувати важко: воно ніде, ніби-то, не виявляється. Але ця сама мовчанка промовляє за те, що з боярами, як з такими, уряд не рахувався. Він знав лише загальну кількість господарів-підданих (або їх дворів), з яких він діставав консистенту, а в те, хто саме в дійсності платив її, а хто ні, не входив, і з різними розрядами підданих не рахувався. Не дурно тому уряд нічого не згадує про бояр і в своїх ревізіях, як, напр., у Рум'янцівській ревізії 1766 року¹⁾.

Залежало це значною мірою від того, що боярство XVIII ст. було власне не верствою, а лише службою, чим воно якраз і відрізняється значною мірою від боярства литовсько-польських часів. Воно відродилося в монастирських маєтках (хоч зрідка бояри зустрічаються на початку XVIII ст. і в маєтках старшинських,—але як виняток) у наслідок потреби в кур'єрській службі, але нові бояри вийшли тепер мабуть з селян (старі боярські роди, що, напр., були безперечно при Васильківському Замку XVI—XVII ст., мусили зникнути після спустошення та руйнації його в другій половині XVIII ст.),

¹⁾ Див. ревізію м. Василькова (переховується в рукописн. відділі бібліотеки ім. Антоновича при 1-му відділі ВУАН), або с. Вишеньок (рукоп. відділі кол. Фундаментальн. Бібліотеки Університету, Бориспольська сотня, Київського полку).

і могли знов у це селянство повертатися, коли владу чи людність не задовольняла їх діяльність. Отже, хоч загалом часто бояри несуть свою службу доживотно і навіть передають свою службу синам,—що доводить, що певна тенденція перетворитися в верству у цієї групи була,—але вже той самий факт, що їх всеж в разі потреби монастирська влада має право скинути й перевести у селянство (хоч може для більшості бояр цим правом вона майже не користується), промовляють за те, що це була не верства, а лише певна служба. Правда, ця боярська служба давала чимало так мовити, привілеїв, і ставила осіб, що несли її, на вищі в порівнянні з селянством соціально-економічні щаблі. Бояри мали своє певне самоврядування, звільнялися від податків і панщини, мали певні й матеріяльні вигоди, як зайві ґрунта і т. и. Але це се знов таки було зв'язано лише з їх службою,—яку вони правда уперто намагаються зробити постійною,—і знов таки, могло бути від них відібрано.

Закінчуючи тепер наш коротенький нарис, намітимо з усього вищенаведеного кілька тез:

1) Монастирі в Гетьманщині, заховуючи де-які старі традиції й пережитки литовсько-польських часів, зберегли (або вірніше знову відновили) в деяких своїх володіннях і певний інститут бояр.

2) Ці бояри щодо своїх обов'язків найбільш наближаються до колишніх бояр, або слуг, путніх. Головна їх служба—це кур'єрська з додатком деяких нових адміністративно-поліційно-господарчих функцій, висунутих умовами монастирського господарства XVIII ст.

3) Ці бояри, яких монастирська влада призначає з селянства, стоять досить високо на соціальному щаблі серед монастирської людности і часто дають їй це відчувати. Здебільшого вони є також дуже заможні, хоч призначається, звичайно, їх, як правило, з середнезабезпечених господарів.

4) Уряд Гетьманщини, очевидно, бояр від маси інших підданих не виділяє, оскільки боярство у XVIII ст. є власне не соціальна верства, а лише певна служба,—яка правда, як згадано, де-якими своїми рисами надавала особам, що її несли, вигляду соціальної верстви,—і ставила людей, що її виконують, на вищі від селянських соціально-економічні щаблі.

ДОДАТОК:

ГРАМОТА К.-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ ПЕЧЕРСЬКИМ БОЯРАМ ¹⁾.

«Бжїєю млстїю Свтыє великіє чудотворныя Кїєво-Печерскїя Лавры архимандритъ Іоаникій Сенютовичъ. Вѣдомо чиним симъ нашим писанїемъ кождому кому о томъ вѣдати належитъ, же с подданныхъ Свтыє Обители жители печерскїе по древнемъ обыкновеню в Боярскую вчиняючи службу, просили насъ о той за Вѣтою лугъ з рыболовными корыстями синокосный, якїй от прежнего владѣнія Боярского и слыветъ Боярщина, и мы ихъ такому прошенїю не отрехши овшемъ, и симъ уневерсаломъ еще имъ того луга владѣнія утверждаючи, хотѣнія нашего пересторогу выражаемъ на семъ, ижъ бы они Бояры якъ болши по мижъныхъ монастырскихъ користей опасуючїйся по себя займати, владели по прежнимъ граниченю взявши от речки Кончи по ихъ же Боярское озеро затворное и криницю поклешній, от поклешній до кривого локтя, от кривого локтя по монастырскїй уступъ, имъ неналежный, Бондариху, чрезъ правую потучокъ по

¹⁾ В оригіналі літера *я* в кінці слів передається через юс малий (ѣ), а в середині слів (напр., в слові Бояре)—через старе *я* (ѧ). Тут ми всюди вживаємо сучасної літери *я*.

самый Днепръ, от Днѣпра по Турецъ озера, з выдубецкими ченцами в рыбной ловле сполное, Турецъ по потяж, також з выдубецкими их боярами совокупное, а от потяжи чрезъ Быстрицу их же Боярское до выраженной знов речки Кончи; такъ всѣми тыми специѣкованными озерами, крыницами, сенокосами и прочѣми в том лузе обрѣтающимися корыстми владѣючи, абы не смѣли и найменшей от оног части земли, озеро и синожателей вѣчно себѣ привлащати, продавати и застоновляти на тылко до оконченя каждой своей Боярской службы свободной без препятій волно уживати; а они Бояре, таковую милость от нас меючи, а надто еще от всѣхъ народныхъ и пѣвинностей всегда свободными зостаючи, должны всякое Боярской службѣ прислучающѣ послушане выполнати. Барзей атаман нынѣшней и по нем будучѣ завши повинен на всякъ день в монастырь приходя, где потреба есть являтися, о посылкахъ извѣстившись немедля с товариства выпрововати; товариства ж его должны кони добрые и незмордованные имѣючи без отмовы и огулства скоро случай позоветъ пилно з верностію и всегдашнею трезвостію дороги отпорововати, за каждую милію по одной копейце з обители свтой отбираючи естли сам где з них посылатиметсѣ, а когда з законникомъ, то не отбираючи копѣекъ коня и самого себя собѣ при законнику мѣетъ харчити и контентоватися з висвидченемъ в той дорозѣ всякой верности и належито всегда услуги тому законнику; а поневахъ прежде и то повинность Боярская была, што во время сенокосное Бояре по указу з Монастыря для кошенья, граможенья, кинданья сѣна людей вынаходя и панщанъ отколь повелятъ выправуютъ, прето и сіе Бояре абы тое-же выполняючи послушанія по вся годы приводом и неотступнымъ дозоромъ своимъ колко будетъ потребно сѣна накашивали и присобляли приказуемъ. І се Уневерсал ради певного и спокойного выразившихся в лузѣ Боярскомъ корыстѣй и всякихъ угодей уживанья з высокою Обители Свтой печатью и подписомъ руки власной ствердивши ѣмъ боярамъ выдаемъ з Кіева Печерскіе Лавры, року тысяча семьсотомъ осмнадцатого, м-ца Оевраля двадцать второго дня.

Вышеменованый рукою власною.
